

PAPER DETAILS

TITLE: Molla Gürânî ve en-Nahçivânî'nin Tefsir Ilmindeki Yerleri ve Tefsirlerinde Belli Bazı Konuların Mukayeseli İslenmesi

AUTHORS: Esat ÖZCAN

PAGES: 312-336

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1101688>

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsır Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2020 (Ekim/October)

Molla Gürânî ve Nahçivânî'nin Tefsir İlmindeki Konumları ve Eserlerinde Yer Alan Belli Bazı Ayet Tefsirlerinin Mukayeseli İşlenmesi

The Position of Mollā Gurānī and Nahchiwānī in the Science of Exegesis and Comparison of Their Exegeses in the Light of Some Verses

Esat ÖZCAN

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri,
Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Professor, Siirt University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences,
Department of Tafsir
Siirt, Turkey
esatozcan75@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0974-8325>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 13/05/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 15/08/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2020

Atıf / Citation: Özcan, Esat. “Molla Gürânî ve Nahçivânî'nin Tefsir İlmindeki Konumları ve Eserlerinde Yer Alan Belli Bazı Ayet Tefsirlerinin Mukayeseli İşlenmesi”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim/October 2020), 312-336.
<https://doi.org/10.31121/tader.736799>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsır Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Molla Gürânî, en önemli alim ve müfessirlerdendir. İbn Hacer el-Askalânî gibi büyük alimlerden ders alan Molla Gürânî, Kahire’de bulunan Berkûkiyye, Bursa’daki Kaplıca ve Yıldırım Han medreselerinde hocalık yapmıştır. Şehzâde II. Mehmet’in (Fatih) hocası olan Molla Gürânî, onun döneminde Bursa kadılığı, Kazaskerlik ve Şeyhülislâmlık görevlerinde bulunmuştur. Molla Gürânî’nin en mühim eseri, tefsir sahasında kaleme aldığı ve Kur’an’ı baştan sona kadar tefsir ettiği *Gâyetü’l-emânî fî tefsîri’l-keîlâmî’r-rabbânî* (*Gâyetü’l-emânî fî tefsîri’s-seb’il-mesânî*) adlı eseridir. Molla Gürânî, Kur’an’ı kesbî ilimlerle tefsir etmeye çalışmış, lafızların ötesinde işaretler istinbât etmeye çaba göstermemiştir. Nahçivânî ise en önemli mutasavvıf ve müfessirlerdendir. Nahçivânî, önce akli ve nakli ilimlerde kendisini geliştirmiş, ardından tasavvufa yönelmiş ve Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Hayatını eser telif etmeye ve irşat faaliyetlerinde bulunmaya adanmış Nahçivânî, birçok eser yanında bir tefsir de kaleme almıştır. *el-Fevâtihu’l-ilâhiyye ve’l-mefâtihu’l-gaybiyye* olarak isimlendirdiği eserinde, Kur’an’ı baştan sona kadar ele alarak ondan lafızların ötesinde işaretler bulma gayretine girmiş, kendi tabiri ile vehbî bilgilerle tefsir yapmıştır. Nahçivânî, çok az da olsa rivayet ve dirayet metotlarını da kullanmıştır. Çalışmada, Molla Gürânî ve Nahçivânî’nin hayatları, eserleri ve tefsirleri hakkında bilgi verildikten sonra Kur’an’ın rivayet ve dirayet yöntemleriyle tefsir edilen *Gâyetü’l-emânî* ile işârî/tasavvufî yöntemle telif edilen *el-Fevâtihu’l-ilâhiyye* tefsirleri belli ayetler çerçevesinde mukayese edilerek aralarındaki farklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Molla Gürânî, Nahçivânî, Gâyetü’l-emânî, el-Fevâtihu’l-ilâhiyye.

Abstract

Mollâ Gurânî was one of most influential scholars and Qur’an commentators. He got education from a great scholar Ibn Hajar al-Asqalânî. He taught at madrasas in Barquqiyya, Cairo and Kaplıca and Yıldırım Han, Bursa. He was the teacher of Prince (Shahzadah) Mehmed (the conqueror). During the reign of Sultan Mehmed, Mollâ Gurânî served as judge (qâdî) in Bursa, kazasker and shayhulislam. He penned many works. The most important work among them is his Qur’anic exegesis titled Ghâyah al-Amânî fî Tafsîr al-Kalâm al-Rabbânî (Tafsîr al-Sabil al-Masânî). He aimed at making an exegesis using kasbî (acquired) knowledge. Nahchiwânî is one of the most important sûfî scholars and Qur’an commentators. He first got education on aqlî (intellectual, rational) and naqlî (transmitted) sciences. Then he followed tasawwuf and joined Naqshibandi tariqat. He penned one exegesis in addition to many works. In his exegesis named al-Fawâtiḥ al-Ilâhiyya wa al-Mafâtiḥ al-Ghaybiyya, he attempted to make complete exegesis of Qur’an. Nahchiwânî uses the ishârî/tasawwufî method. He barely makes use of riwâyah and dirâyah methods. After giving information about the life, works and particularly Qur’anic exegesis of Mollâ Gurânî and Nahchiwânî, the differences between their exegeses are shown in terms of their methods and contents. Finally, we make a comparison between these two exegeses considering some verses.

Keywords: Tafsîr (Exegesis), Mollâ Gurânî, Nahchiwânî, Ghâyah al-Amânî, al-Fawâtiḥ al-Ilâhiyya.

Giriş

Kur’an, Yüce Allah’ın gönderdiği son ilahi kitaptır. Bunun için Müslümanlar, her konuda ona müracaat etmeye, kendi delillerini ondan çıkarmaya veya düşüncelerini ona onaylatmaya çalışırlar ve çalışmaya devam etmektedirler.

Bazı alimler, Yüce Allah’ın muradını Kur’an’ın lafızlarından istinbât etmek gerektiğini, lafızların ötesinde bir anlam, işaret arayışının doğru olmadığını belirtmektedirler.¹ Bazıları da Kur’an’ın, lafızlardan anlaşılan manaların ötesinde, işaretler içerdiğini söyleyerek bu işaretleri bulma çabasına girişmektedirler.²

¹ Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli’t-tefsîr* (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hayat, 1980), 39.

² Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-ışârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî (b.y.: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-‘Âmme li’l-Kitâb, 2000), 1/44.

Kesbî ilimlerle yapılan tefsirler, rivayet ve dirayet olarak iki kısma ayrılmaktadır. Rivayet malzemelerine dayanılarak yapılan tefsirlere rivayet, farklı ilimlerin verileriyle yapılan izahlara ise dirayet denilmektedir. Dirayet yöntemi çerçevesinde lügat, istikak, sarf, nahiv gibi dil ilimleriyle lügavî; beyân, bedî', me'ânî gibi belagat ilimleriyle belâğî; fıkıh ve fıkıh usulü ilimleriyle fikhî (ahkâm); kelâm ilmiyle kelâmî; Arap edebiyatı esas alınarak edebî; sosyal ve beşeri ilimler vasıtasıyla içtimâî ve bilimsel veriler temelinde ilmî tefsirler kalem alındı.

Kur'an'da asıl önemli olanın bâtın, lafızların ötesindeki anlamlar olduğu ve Yüce Allah da bu bâtın manaları murat ettiği iddiasıyla yapılan açıklamalara bâtınî, felsefî tefsir denilmekte ve bunlar makbul görülmemektedir. Kur'an'ın zâhirinin önemli olduğunu; ancak bu lafızların ardında bazı işaretler bulunduğunu ve bunların da önem arz ettiğini söyleyen alimler tarafından yapılan tefsirlere ise işârî/tasavvufî tefsirler denilmekte ve bunlar makbul addedilmektedir.³

Molla Gürânî, tasavvufa karşı olmayan; ancak kesbî ilimlerle Kur'an'ı anlamak isteyen ve bu yönde çaba gösteren alimlerdenidir. Bunun için yazdığı *Gâyetü'l-emânî* adlı tefsir eserinde Kur'an'ı bu bakış açısıyla anlamaya çalışmaktadır. O, rivayet malzemelerine başvurduğu gibi farklı ilimlerin ve rilerine dayanarak dirayet metodu ile de Kur'an'ı tefsir etmekte; ancak Kur'an'dan işaretler bulma çabasına girmemektedir.⁴ Nahçivânî ise kaleme aldığı *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye* isimli işârî/tasavvufî tefsirinde Kur'an'ın zâhirini, lafızlardan anlaşılan anlamları inkâr etmemektedir. Ancak onun için önemli olan lafızların arkasında gizli olan manalar ve işaretlerdir. Nitekim tefsirinin önsözünde herhangi bir delile göre tefsir yapmadığını, aksine Yüce Allah tarafından kendisine gösterilenleri yazdığını ifade etmekte ve eserinin bu şekilde değerlendirilmesini istemektedir.⁵

Bu çalışmada aynı çağda yaşayan, Ehl-i sünnete mensup bulunan; ancak çok farklı anlayışlara sahip olan bu iki alimin çok değişik metotlarla kaleme aldıkları bu tefsirlerini mukayese etmeye çalışacağız. Bu mukayese neticesinde kesbî ilimlerle yapılan tefsirler ile vehbî bilgilerle yapılan yorumlar arasındaki farkları ortaya koymaya gayret edeceğiz. Bu tefsirleri mukayese etmeye geçmeden söz konusu müfessir ve tefsirlerle ilgili kısaca bilgi vereceğiz.

³ M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 2/174-206, 251-318. Fazl Hasan Abbas, tefsir ve tevil kavramlarının Kur'an'daki kullanımlarından yola çıkarak, lafızların yorumlanmasına dayanan açıklamaların tefsir, lafızlardan işaretler istinbât etmeye yönelik çabaların ise tevil olduğunu belirtmektedir. bk. Fazl Hasan Abbas, *et-Tefsîr esâsiyyâtühü ve'tticâbâtüh* (Amman: Dârü'n-Nefâis, 2016), 1/110.

⁴ Kutbettin Ekinci, "Kâdî Beyzâvî ve Zemahşerî'nin Fâtîha ve Bakara Sûrelerindeki Yorumlarına Molla Gürânî'nin Tenkitleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018), 344.

⁵ Nimetullah b. Mahmud en-Nahçivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye* (b.y.: Dâru Rikâbî, 1999), 1/2.

1. Molla Gürânî (öl. 893/1487)

1.1. Hayatı

Asıl adı, Şerefeddîn Ahmed b. İsmail b. Osman b. Ahmed b. Reşîd b. İbrahim et-Tebrîzî el-Gürânî el-Kâhîrî er-Rûmî'dir.⁶ Molla Gürânî ismi ve el-Gürânî nisbesiyle meşhur olmuştur.⁷ Bazı kaynaklarda lakabı Şerefeddîn yerine Şemseddîn,⁸ başka bazı kaynaklarda ise Şehâbeddîn olarak geçmektedir.⁹

Molla Gürânî, Kuzey Irak'ın Şehrezûr kentine bağlı Gürân kasabasında, 813/1416 yılında dünyaya geldi. Küçük yaşta Kur'an'ı hıfz eden Molla Gürânî, ilk tahsilini memleketinde aldı. Zeynüddîn Abdurrahman b. Ömer¹⁰ el-Kazvîni'den (öl. 836/1432-1433) kıraat-ı seb'a, alet, arûz ilimleri ile Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) haşiyesiyle birlikte *el-Keşşâf*'ı okudu. Memleketinde benzer ilim adamlarından okuduktan sonra ilmî gücünü artırmak için uzun seyahatlere çıktı. Önce Bağdat'a gitti. 30 yaşlarına kadar burada kaldı ve birçok alimle ilmî mübahaselerde bulundu. Daha sonra Diyarbakır, Hayfa, Şam ve Kahire gibi değişik şehirlere giderek ilim tahsil etmeye devam etti. Kahire'de İbn Hacer el-Askalânî'den (öl. 852/1449) *Sahib-i Buhârî* ile Zeynüddîn el-İrâkî'nin (öl. 806/1404) *Şerh-i Elfiyye*'sini, Zeynüddîn ez-Zerkeşî'den (öl. 846/1442-43) *Sahib-i Müslim*'i okudu. Tahsilini tamamlayan Molla Gürânî, icazetini İbn Hacer'den aldı. Kahire'de geniş kitlelere ders veren Molla Gürânî, zamanın hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın (öl. 857/1453) yanında büyük bir konuma ulaştı ve onun yanında yapılan ilmî toplantılara iştirak etti. Kahire'de bütün dinî ilimlerde otorite kabul edilen Molla Gürânî, Berkûkiyye medresesinde fıkıh dersleri vermekle görevlendirildi.¹¹

⁶ Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lami' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Mektebetü'l-Hayât, ts.), 1/241.

⁷ Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2006), 128; Mehmet Mustafa Göksu, *Molla Gürânî'nin "Gâyetü'l-Emânî" İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm-Nas Sureleri Arası)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 20.

⁸ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ku'n-Nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.), 51.

⁹ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 1/166.

¹⁰ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lami' li-ehli'l-karni't-tâsi'* adlı eserinde Molla Gürânî'nin bu hocasının ismini ez-Zeyn Abdurrahman b. Ömer el-Kazvîni olarak vermektedir. Bu alim, Molla Gürânî'nin hocası olduğuna göre, hicri IX. asrın alimlerindedir. Dolayısıyla Sehâvî'nin söz konusu eserinde ele alınması gerekirdi. Zira mezkûr eserde ilgili asrın alimleri incelenmektedir. Ne var ki ilgili eserde bu alimden hiç bahsedilmemektedir. Sehâvî'nin bu eserinde 836 yılında vefat eden, ismi ez-Zeyn Abdurrahman b. Muhammed el-Kazvîni olan bir alimden bahsedilmekte ve onun kıraat alimi olduğu ifade edilmektedir. Muhtemelen Molla Gürânî'nin hocası olan, bu alimdir ve onun babasının ismi sehven Ömer olarak kaydedilmiştir. Zira bütün araştırmalarımızda hicri IX. asırda vefat etmiş ve ismi Abdurrahman b. Ömer el-Kazvîni olan bir alime rastlamadık. bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lami'*, 4/154. Ayrıca bk. Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr*, thk. Hasan Habeşî (b.y.: Lecnetü İhyâ'i't-Türâsi'l-İslâmî, 1969), 3/506.

¹¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lami'*, 1/241-242; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 128; Göksu, *Molla Gürânî'nin "Gâyetü'l-Emânî" İsimli*

Molla Gürânî, Molla Yegân'ın (öl. 865/1461 civarı) daveti üzerine o zamanki Osmanlı'nın başkenti Edirne'ye geldi ve onun vesilesiyle dönemin padişahı II. Murat'la (öl. 855/1451) tanıştı. Padişah'ın ikram ve iltifatlarına mazhar olan Molla Gürânî, Bursa'daki Kaplıca ve Yıldırım Han medreselerinde müderris olarak tayin edildi.¹²

Daha sonra Manisa sancağında bulunan Şehzâde II. Mehmet'in (Fatih) (öl. 886/1481) eğitim ve öğretimine tayin edilen Molla Gürânî, Fatih'in tahta geçmesiyle kazaskerlik görevine tayin edildi. 885/1480 yılında ise daha sonra şeyhülislâmlığa dönüşecek olan İstanbul müftülüğüne getirildi.¹³

893/1487 yılında vefat eden Molla Gürânî'nin cenaze namazını bizzat dönemin padişahı II. Bayezid (öl. 918/1512) kıldırdı. Molla Gürânî, Aksaray semtinde kendi yaptırdığı caminin yanında defedildi. Molla Gürânî, üç padişah döneminde yaşadı; II. Murat'ın padişahlığının son yılları, Fatih döneminin tamamı ve II. Beyazıt devrinin ilk yedi yılı.¹⁴

1.2. Eserleri

1. *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîlâmî'r-rabbânî*, 2. *ed-Dürü'l-levâmî' fî şerhi Cem'il-Cevâmî'*, 3. *el-'Abkarî fî havâşî'l-Ca'berî*, 4. *Keşfü'l-esrâr 'an kârâ'âtî'l-e'immeti'l-ahyâr*, 5. *el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâzı ebâdîsi'l-Bubârî*, 6. *Levâmî'i'l-gurer şerhu Ferâidü'd-Dürer*, 7. *Ref'u'l-bitâm 'an vakfî Hamza ve Hişâm*, 8. *el-Müveşşah 'ale'l-Müveşşah*, 9. *Risâle fî'l-velâ (Risâletü'l-velâ)*, 10. *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Kâdî*, 11. *Risale fî tefsîri Âyeti'l-Kürsî*, 12. *Şerb 'alâ sabîhi İbn Temcîd*, 13. *eş-Şâfiye fî 'ilmi'l-'arûz*.¹⁵

Tefsirinin Edisyon Kritiği, 19-21; İshak Doğan, *Osmanlı Müfessirleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 171; Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 73; Hidayet Aydar, *Tarih Perspektifinden Örnek Tefsir Metinleri 2* (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2014), 429; Hamid b. Yakub el-Fureyh, "Mukaddime", *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîlâmî'r-rabbânî*, mlf. Ahmed b. İsmail el-Gürânî (Riyad: Dârü'l-Hidâre, 2018), 1/11-19.

¹² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lamî'*, 1/242; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ku'n-Nu'mâniyye*, 51; Göksu, *Molla Gürânî'nin "Gâyetü'l-Emânî" İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği*, 25; Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, 172; Aydar, *Örnek Tefsir Metinleri 2*, 430.

¹³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lamî'*, 1/242; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ku'n-Nu'mâniyye*, 51-53; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1/166; Göksu, *Molla Gürânî'nin "Gâyetü'l-Emânî" İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği*, 25-26; Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, 172; Aydar, *Örnek Tefsir Metinleri 2*, 431.

¹⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lamî'*, 1/243; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ku'n-Nu'mâniyye*, 55; Göksu, *Molla Gürânî'nin "Gâyetü'l-Emânî" İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği*, 30; Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, 174; Aydar, *Örnek Tefsir Metinleri 2*, 432. Molla Gürânî'nin hayatı için ayrıca bk. Mahmut Ay, "Molla Gürânî'nin Gâyetü'l-Emânî'si", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 304-305; Ekinci, "Kâdî Beyzâvî ve Zemahşerî'nin Fâtîha ve Bakara Sûrelerindeki Yorumlarına Molla Gürânî'nin Tenkitleri", 320.

¹⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30/250; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 131; Göksu, *Molla Gürânî'nin "Gâyetü'l-Emânî" İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği*, 30-35; Fureyh, "Mukaddime", 1/32-36.

1.3. Tefsiri

Molla Gürânî, bu eserinin telifine 860/1457 yılında Mescid-i Aksa'da başlamıştır. Tefsir, 7 yıl gibi uzun bir süre sonra 867/1467 senesinde tamamlanarak dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmet'e ithaf edilmiştir.¹⁶

Bu tefsirin üzerinde hem Türkiye'de hem de Suûdî Arabistân'da bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu konudaki ilk ve en kapsamlı çalışma, Sakıp Yıldız'ın (öl. 1416/1995) *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri* adıyla yapılan doçentlik tezidir. Abdulcebbar Altun da, *Şeyhülislam Molla Gürânî: Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Mahmut Ay'ın hazırladığı yüksek lisans tezinin adı, *Molla Gürani'nin "Gayetu'l-Emani" İsimli Tefsiri ve Tefsirinin Fatih ve Bakara surelerinin 1-103 Ayetlerinin Edisyon Kritiği*'dir. Mehmet Mustafa Göksu ise *Molla Gürani'nin Gayetu'l-Emani İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm ve Nas Sureleri Arası)* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır.

Suudi Arabistan'da yapılan çalışmalar şu şekildedir:

1. Hamid b. Yakub b. Yusuf el-Fureyh, *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmail el-Gûrânî min evveli sûreti'l-Fâtîha ilâ âhiri sûreti Âl-i İmrân.*
2. İbrahim b. Süleyman el-Hüveymil, *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmail el-Gûrânî min evveli sûreti'n-Nisâ ilâ âhiri sûreti'l-A'râf.*
3. Muhammed b. Serî' es-Serî', *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmail el-Gûrânî min evveli sûreti'l-Enfâl ilâ âhiri sûreti İbrahim.*
4. Abbas b. Hüseyin el-Hâzîmî, *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmail el-Gûrânî min evveli sûreti'l-Hicr ilâ âhiri sûreti'l-Hac."*
5. Hâdî b. Ali er-Rudeynî, *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmail el-Gûrânî min evveli sûreti'l-Mü'mînûn ilâ âhiri sûreti'l-Fâtır.*
6. Abdullah b. Ali el-Mechadî, *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmail el-Gûrânî min evveli sûreti Yâsîn ilâ âhiri sûreti't-Tûr.*
7. Cevhere bint Muhammed el-'Ankarî, *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmail el-Gûrânî min evveli sûreti'n-Necm ilâ âhiri sûreti'n-Nâs.*

¹⁶ Ahmed b. İsmail el-Gûrânî, *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî*, thk. Hamid b. Yakub el-Fureyh vd. (Riyad: Dârü'l-Hidâre, 2018), 7/1370.

1.3.1. Metot ve Muhtevası

Molla Gürânî, *Gâyetü'l-emânî* isimli tefsirini rivayet ve dirayet yöntemleriyle kaleme almıştır. Rivayet yöntemi olarak Kur'an'ı Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiîn kavliyle tefsir etmeye çalışmıştır. Ayrıca esbâb-ı nüzule yer vermiş, nâsîh ve mensûh ayetleri belirtmiş ve kıraat farklılarına göre yorumlar yapmıştır.¹⁷ Dirayet yönü olarak Kur'an'ı Kur'an'la ve sünnetle tefsir etmeye özen göstermiş, birçok tefsirden daha fazla sarf, nahiv, belagat, fıkıh ve kelâm konularına yer vermiştir. Molla Gürânî, ahkâm ayetlerini tefsir ederken ilgili ayetle alakalı mezhep imamlarının görüşlerini belirtmiş ve zaman zaman kendi tercihini de ortaya koymuştur.¹⁸

Molla Gürânî, bu tefsirinde Zemahşerî (öl. 538/1144) ve Beyzâvî'den (öl. 685/1286) pek çok ıktıbaslar yapmıştır. Ancak onlarda gördüğü hata ve eksiklikleri düzeltmiş ve doğru bulduklarını belirtmekten geri durmamıştır.¹⁹ Molla Gürânî, Zemahşerî ve Beyzâvî dışında Taberî (öl. 310/923), Râgıb el-İsfehânî (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), Kuşeyrî (öl. 465/1072), Vâhidî (öl. 468/1076), Begavî (öl. 516/1122), Râzî (öl. 606/1210), Kevâşî (öl. 680/1281), Nesefî (öl. 710/1310), Tîbî (öl. 743/1343) ve Teftâzânî gibi müfessirlerden de yararlanmıştır.²⁰ Ebüssuûd (öl. 982/1574) ve İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725) ise, Molla Gürânî'den istifade etmişlerdir.²¹

2. Nahçivânî (öl. 920/1514 [?])

2.1. Hayatı

Nimetullah b. Mahmud en-Nahçivânî el-Akşehrî, Azerbaycan'ın Nahçivân şehrinde doğmuştur. Şeyh Alvân, Alvân el-Akşehrî, Baba Nimetullah, Nimetullah Sultan, Baba Nimet gibi isim ve lakaplarla da meşhur olmuştur. Fatih ve II. Bayezid dönemi meşhur alim ve mutasavvıflarındandır.²²

Nahçivânî, tahsilini memleketinde yaptı ve devrin alimlerinden iyi bir öğrenim gördü. Bundan sonra tasavvufa yönelerek Nakşibendî tarikatına intisap etti. Tasavvuf ilmini ve tarikat adabını

¹⁷ Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 1/96, 559-560, 565-566, 2/508-509, 286-287, 7/211.

¹⁸ Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 2/102-103.

¹⁹ Ay, "Molla Gürânî'nin *Gâyetü'l-Emânî*'si", 310-330; İkinci, "Kâdî Beyzâvî ve Zemahşerî'nin Fâtıha ve Bakara Sûrelerindeki Yorumlarına Molla Gürânî'nin Tenkitleri", 322-344.

²⁰ Göksu, *Molla Gürânî'nin "Gâyetü'l-Emânî" İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği*, 43-48; Ay, "Molla Gürânî'nin *Gâyetü'l-Emânî*'si", 308-309; Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 74; Aydar, *Örnek Tefsir Metinleri* 2, 433.

²¹ Göksu, *Molla Gürânî'nin "Gâyetü'l-Emânî" İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği*, 43-48; Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 74; Aydar, *Örnek Tefsir Metinleri* 2, 433.

²² Yaşar Kurt, *Ni'metullah Nahçivânî ve Tasavvufî Tefsîri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 38; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 138; Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, 171; Aydar, *Örnek Tefsir Metinleri* 2, 509-510.

tahsil ettikten sonra inzivaya çekilerek nefis terbiyesiyle meşgul oldu. İnsanları irşat etmek için Tebriz'e gitti. 904/1498 yılında buradan ayrıldı ve 905/1499 senesinde Karaman vilayetine bağlı Akşehir kasabasına gitti ve oraya yerleşti. Akşehir'de halkın büyük takdir ve teveccühüne mazhar olan Nahçivânî, burada hayatının sonuna kadar halkı irşat etmekle meşgul oldu.²³

Nahçivânî, İbn Arabî'nin görüşlerini paylaştan bir vahdet-i vücud taraftarıdır. Ona göre, Allah bütün kevn-ü fesâd (oluş ve bozuluş), gayb ve şهادet, zâhir ve bâtin âlemlerde, bütün kıtalarda, yönlerde görünen, her şeye sirayet eden tek varlıktır. Allah'tan başka her şey, aynadaki suret gibi Allah'ın bir görüntüsüdür. Suretin sahibi Allah, görüntü ise âlemdir. İşte asıl tevhid, haktan başka bir varlık görmemek, ondan başkasına varlık vermemektir.²⁴

Zengin olmasına rağmen mütevazı bir hayat süren Nahçivânî, 920/1514 yılında Akşehir'de, Yavuz Sultan Selim döneminde vefat etti. Kabri, buradadır ve önemli ziyaret yerlerindendir.²⁵

2.2. Eserleri

1. *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye*, 2. *Şerh-i Gülşen-i Râz*, 3. *Terceme-i Nakş-i Fusûs*, 4. *İhvân*, 5. *Mecmû'a-i Letâ'if*, 6. *Risâle-i Mükâşsefe*, 7. *İstilâhâtü's-sûfiyye*, 8. *Hidâye*, 8. *Risâle-i Tahkîkât*, 9. *Risâle-i Nikât*, 10. *Risâle-i Vücûd-ı Mutlak*, 11. *Risâle-i Es'ile ve'l-Ecrive*, 12. *Risâle-i Zikriyye*, 13. *Hâşiye 'alâ Envârî't-Tenzîl li'l-Beyzâvî*.²⁶

²³ Bk. Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ku'n-Nu'mâniyye*, 214; Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi (Hacı Halife), *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâtü'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnâût (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2010), 3/372; Hayrüddin b. Mahmud ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâ'în, 2002), 8/39; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13/111; Kurt, *Ni'metullah Nacivânî ve Tasavvufî Tefsîri*, 39-41; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 139; Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, 171; Aydar, *Örnek Tefsir Metinleri* 2, 510.

²⁴ Nahçivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, 2/385-386.

²⁵ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ku'n-Nu'mâniyye*, 214; Kâtip Çelebi (Hacı Halife), *Süllemü'l-vüsûl*, 3/372; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, Esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 2/497; Kurt, *Ni'metullah Nacivânî ve Tasavvufî Tefsîri*, 39-44; Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, 171. Nahçivânî'nin hayatı için ayrıca bk. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Yayınları, 1998), 225; Orkhan Musakhanov, *Ni'metullah Nahçivânî'nin Hidâyetü'l-ihvân'ı (Metin, Tercüme ve İnceleme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 1-6; Kübra Özdemir Keleş, "Türk Tefsir Ekolünde Münâsebet İlmi: Ni'metullah Nacivânî Örneği", *Osmanlı Döneminde Tefsir*, ed. Hidayet Aydar vd. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 1/301-302.

²⁶ Kurt, *Ni'metullah Nacivânî ve Tasavvufî Tefsîri*, 49-79; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 140. Nahçivânî'nin hayatı ve eserleri için ayrıca bk. Abdülbaki Turan, "Baba Ni'metullah Nacivânî ve 'el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye' İsimli Tefsiri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1985), 61-66.

2.3. Tefsiri

Nahçivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye* adlı tefsirini 902/1496 yılında, Tebriz'de tamamlamıştır.²⁷ Nahçivânî, secili bir üslupla kaleme aldığı bu tefsirini hiçbir kaynaktan yararlanmadan sadece kalbine doğan ilhamların ışığında yazdığını söylemektedir.²⁸ Bu tefsir, bütün ayetlerin tefsir edildiği ilk işârî/tasavvufî tefsirdir. Rivayet ve dirayet yöntemlerine az yer verilen tefsirin, matbu ve mahtût birçok nüshası İstanbul kütüphanelerinde mevcuttur.

2.3.1. Metot ve Muhtevası

Nahçivânî, tefsirine bir mukaddime ile başlamıştır. Bu mukaddime Yüce Allah'ı, Hz. Peygamber'i ve Kur'an'ı medh ve tavsif ettikten sonra tasavvuf mesleği, seyr-u sulûkün merhaleleri, vahdet-i vücud ve vahdet-i şuhûd hakkında bilgiler vermektedir.²⁹

Ağırlıklı olarak işârî/tasavvufî bir yöntemle yazılan bu tefsirde her sureye mukaddime mahiyetinde bir fâtîha (giriş) ile başlanmakta ve bütün sureler irşat ve nasihat içerikli bir hatime (bitiş) ile sonlandırılmaktadır. Her fâtîha ve hâtîme, diğerlerinden farklıdır. Tefsirde, -Kuşeyrî'nin *Letâ'ifü'l-îşârât*ında olduğu gibi- her surenin başındaki besmele, o surenin muhtevasına uygun bir şekilde tefsir edilmektedir.

Nahçivânî, zaman zaman kendi döneminde yaşayan ve kendilerini peygamberlerin varisleri olarak gören kişilerin dünya malını toplamaya yönelmelerini sert bir şekilde eleştirmektedir.³⁰ Nahçivânî, bu tefsirinde zaman zaman bazı dipnotlar düşüp açıklamalarda bulunmaktadır. Nitekim el-Fâtîha suresini tefsir ederken surenin isminin önüne düştüğü "1" nolu notta bazı izahlar yapmaktadır. Bu da, tefsirin önemli özelliklerindendir.³¹

3. Molla Gürânî ve Nahçivânî'nin Tefsirlerinde Belli Bazı Ayet Tefsirlerinin Mukayesesi

Kur'an'ın bazı kelimelerinde, ifadelerinde ve ayetlerinde alimler çokça ihtilaf etmiş, bu ihtilaf noktaları tefsirlerde ele alınıp tartışılmış ve her müellif kendi mezhebine, meşrebine ve ilmine göre

²⁷ Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/1292; Kurt, *Ni'metullah Nahcivânî ve Tasavvufî Tefsiri*, 79.

²⁸ Nahçivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, 1/3.

²⁹ Nahçivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, 1/2-16.

³⁰ Nahçivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, 1/67, 71, 72, 140, 273, 304, 2/32.

³¹ Nahçivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, 1/17. Nahçivânî'nin tefsiriyle ilgili geniş bilgi için ayrıca bk. Turan, "Baba Ni'metullah Nahcivânî ve 'el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye' İsimli Tefsiri", 66-75; Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, 225-230; Musakhanov, *Ni'metullah Nahcivânî'nin Hidâyetü'l-ibvân'ı (Metin, Tercüme ve İnceleme)*, 6-20; Keleş, "Türk Tefsir Ekolünde Münâsebet İlmi: Ni'metullah Nahcivânî Örneği", 1/302-304.

bir görüşü tercih veya reddetmiştir. Biz bu başlıkta, kesbî/zâhir ilme önem veren ve Kur'an'ı bu pencereden anlamaya çalışan Molla Gürânî ile Sûfî bir meşrebe sahip olan ve Kur'an'ı kendisine verilen vehbî bilgilerle açıklamaya çalıştığını söyleyen Nahçivânî'nin eserlerinden bazı ayetlerin tefsirlerini ele alıp mukayese edeceğiz. Bu mukayeseyi tefsirlerinde çokça ihtilaf edilen ve işaretlerin istinbât edilmesine müsait olan bazı ayetler üzerinde yapmaya çaba göstereceğiz.

1. el-Fâtiha 1/7.

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ “Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ile; gazaba uğrayanlarınkine ve sapkınlarınkine değil.”

Molla Gürânî, mezkûr ayeti şu şekilde tefsir etmektedir: Bu ayette geçen nimetin, İslam nimeti olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Nimet verilenler ise ya bütün müminlerdir ya da peygamberlerdir. İbn Abbas'tan yapılan bir rivayete göre bunlar, dinlerini tahrif etmeyen Hz. Musa'nın kavmidir/ümmedidir. Bazılarına göre bunlar, en-Nisâ suresinin 69. ayetinde geçen kişilerdir.³²

Molla Gürânî, gazaba uğrayan ve sapkınlardan kimlerin kastedildiği hususunda şunları söylemektedir: Gazaba uğrayan ve sapkınlara, küfür üzerine ölen herkestir. Bazılarına göre, gazaba uğrayanlar Yahudi, sapkınlara ise Hristiyanlardır; çünkü Allah Teâlâ, Yahudiler hakkında غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ “Allah onlara gazap etti.”,³³ Hristiyanlar hakkında da قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا “Daha önce saptılar ve birçok-larını da saptırdılar.”³⁴ buyurmuştur. Ancak ilk görüş, daha isabetlidir; çünkü ayetin genel olduğu açıktır. Ayrıca bu tehdit, Yahudi ve Hristiyan haricindekiler için de söz konusudur. Eğer bu konudaki rivayetin (Gazaba uğrayanların Yahudi sapkınlara da Hristiyanlar olduğunu belirten hadis rivayeti)³⁵ Hz. Peygamber'e nispeti sahih ise bu ayet, Yahudi ve Hristiyanların diğerlerinden daha fazla bu vasıflara müstahak olduklarına işaret olur. Yoksa bu hususları sadece onlarla sınırlandırmak için değildir.³⁶

³² قَالُوا لَكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ “İşte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddiklerle, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler.”

³³ el-Mücâdele 58/14.

³⁴ el-Mâide 5/77.

³⁵ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Tefsîr”, 2 (No. 2953).

³⁶ Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 1/132-135.

Nahçivânî'ye göre, nimet verilenler, en-Nisâ suresi 69. ayetinde geçen peygamberler, siddikler, şehitler ve salihlerdir. Gazaba uğrayanlar, kuruntu dolu aklın peşine takılıp, ayan beyan yoldan ayrılanlardır. Sapkınlar ise, dünya aldatması ve Şeytan'ın hakikati ters yüz göstermesinden dolayı hak yolunu şaşırانlardır.³⁷

Molla Gürânî, bu ayetin tefsirinde rivayet ve dirayet yönetimi kullanarak ayeti anlamaya ve bu konuda serdedilen görüşleri belirtmeye çalışmaktadır. Nahçivânî, ayetin ilk kısmını Kur'an'ın başka bir ayetiyle tefsir etmekte, ikinci kısmını ise tamamen sûfî bir meşreple ele almaktadır. Nitekim aklın tamamen devre dışı bırakılması gerektiğinden söz etmektedir.

2. el-Bakara 2/30.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّىْ جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِیْفَةً *“Hani, Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.’ demişti.”*

Molla Gürânî, “Halife, başkasının yerine geçendir.” diyerek önce “halife” kelimesinin sözlük anlamını vermekte, ardından “halife” ile kastedilenin Hz. Âdem'in zürriyeti olduğunu ifade etmekte ve bu görüşünü اَلَّذِىْ جَعَلَكُمْ خٰلِیْفَیْ فِى الْاَرْضِ *“O, sizi yeryüzünde halifeler kılandı.”*³⁸ ayetiyle desteklemektedir. Çünkü sözünü ettiği ayette “halife” ifadesi bütün insanlar için kullanılmıştır. Molla Gürânî, daha sonra halifeden Allah yerine insanları idare edenler de kastedilmiş olabileceğini belirtmekte ve buna delil olarak اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِیْفَةً فِى الْاَرْضِ *“Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık.”*³⁹ ayetini zikretmektedir. Ona göre peygamberler; Allah'ın, peygamberin yolunda yürüyenler ise onların halifeleridir.⁴⁰

Nahçivânî; اِنِّىْ جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِیْفَةً *“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.”* cümlesini, “Ben alt alemde (العالم السفلى), bütün isim ve sıfatlarımla tecelli edeceğim, benim yerime/adıma yarattıklarımı ıslah edecek ve onların ahlaklarını güzelleştirecek, imkân pasından pak bir ayna yaratacağım.” şeklinde tefsir etmekte, devamında halifeden kastedilenin Hz. Âdem olduğuna işaret etmektedir.⁴¹

³⁷ Nahçivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, 1/18.

³⁸ el-Fâtır 35/39.

³⁹ Sâd 38/26.

⁴⁰ Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 1/366.

⁴¹ Nahçivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, 1/27.

Molla Gürânî, ayette geçen halife ifadesinin anlamını dil ilimleri vasıtasıyla bulmaya çalışmakta, halife ile kimin/kimlerin kastedildiğini belirlemek için Kur'an'la tefsir metoduna başvurmuştur. Nahçivânî ise halife ile kastedilenin Hz. Âdem olduğuna işaret etmekte; ancak onu bir kişi olarak değil, Yüce Allah'ın esmâ ve sıfatlarını yansıtan bir ayna olarak tavsif etmektedir.

3. el-Bakara 2/62.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ “Şüphesiz, inananlar ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden Allah’a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır.”

Molla Gürânî’ye göre الَّذِينَ آمَنُوا “inananlar”, sadece dilleriyle iman edenlerdir. Yani münafıklardır. “هَادُوا”, Yahudiler; “النَّصَارَى”, Hristiyanlar; “الصَّابِئِينَ” ise Hristiyanlardan ayrılıp meleklerle tapanlardır. Ona göre münafık, Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîler eğer müminler gibi iman edip ahirete inanırlarsa onlar da cennete gireceklerdir.⁴²

Nahçivânî’ye göre الَّذِينَ آمَنُوا “inananlar” ile Müslümanlar, “هَادُوا” ile Hz. Musa’ya tabi olanlar, “النَّصَارَى” ile Hz. İsa’ya tabi olanlar, “الصَّابِئِينَ” ile Hz. Nûh’a tabi olanlar kastedilmiştir. Ona göre bunlardan Allah’ın birliğine, Rab olarak bağımsızlığına, Allah’tan başka hiçbir mevcudun olmadığına inanan ve bununla beraber kıyamet gününü tasdik edip salih amel işleyenler cennete gireceklerdir.⁴³

Molla Gürânî, bu ayeti Kur’an’ın bütünlüğüne dikkat ederek, sünnete ve alimlerin görüşlerine başvurarak Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîlerin Hz. Muhammed’e ve Kur’an’a iman etmeleriyle kurtuluşa erebileceklerini söylemektedir. Nahçivânî ise rivayet malzemelerine dayanarak mümin, Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîlerin kimler olduğunu belirlemekte; ancak Allah’ın birliğine, bağımsızlığına, ondan başka herhangi bir varlığın olmadığına inanan, bununla birlikte kıyameti kabul eden ve salih ameller işleyen herkesin cennete gireceklerini ileri sürmektedir. Oysa Ehl-i sünnete göre bu ayette kastedilen, Molla Gürânî’nin de ifade ettiği gibi, Hz. Muhammed’e inanan veya bu dinlerin sahih öğretilerine bağlı olan ve Hz. Muhammed peygamber olmadan önce ölen Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîlerdir.⁴⁴

⁴² Gürânî, *Gâyetü’l-emânî*, 1/461-464.

⁴³ Nahçivânî, *el-Fevâtibu’l-ilâhiyye*, 1/35.

⁴⁴ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 1/284.

4. el-Bakara 2/106.

“*Biş herhangî bir ayeti nesh eder veya onu unutturursak, yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini bilmez misin?*”

Molla Gürânî'ye göre, bir ayetle sabit olan bir hükmün daha sonra inzal edilen başka bir ayetle kaldırılması anlamına gelen nesh, Kur'an'da vardır. Ona göre, nesh üç çeşittir. Birincisinde, lafız ve hüküm birlikte nesh edilir. Bu nesh çeşidi çoktur. İkincisinde, lafız baki kalır, sadece hüküm nesh edilir. Neshin bu çeşidi de çoktur. Üçüncüsünde, hüküm baki kalır sadece lafız nesh edilir. Neshin bu çeşidi azdır. *والشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما جزاء بما كسبا نكالا من الله* “*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere zina eden yaşlı erkek ve kadını recm edin.*” “ayeti”, neshin bu çeşidindendir; çünkü bu “ayet”in lafzı, nesh edilmiş; ama hükmü bakidir. Bunun için Hz. Ömer şöyle demiştir: “Eğer insanların ‘Ömer Kur'an'a ilave yaptı.’ deme korkusu olmasaydı ben bunu Mushaf'a yazacaktım ki kimse Kur'an'da recim yoktur demesin. Hâlbuki biz bu ayeti okuduk ve Hz. Peygamber de recmi uyguladı.”⁴⁵

Nahçivânî, kâinatta olan her şey ister külli ister cüzi, ister gayb âlemiyle ister şahadet âlemiyle ilgili olsun hepsi Allah Teâlâ'nın esmâ ve sıfatlarının külli bir şekilde gerektirdiği şeylerdir. Olan her şey, bu külli gereklerin sonsuz tezahürleridir. Kâinatta olan her şey, onu var ve idare eden, kendisine has olan ilahi bir sıfatın tezahürüdür. Bunun için denilmiş ki: “Hak Teâlâ, bir surette iki defa tecelli etmez.” çünkü bir surette iki defa tecelli etmek, kâmil kudrete aykırıdır. Ayrıca iki kişiye bir surette tecelli etmek, ikinci bir surette tecelli edememenin acziyeti anlamına gelir. Bu ayet, buna işaret eder. Ona göre nesh, yüce yaratıcının sürekli devam eden yaratıcı vasfının bir tezahürüdür.⁴⁶

Molla Gürânî, bu ayetten Kur'an'ın bazı ayetlerinin/hükümlerinin neshini anlamakta, bunun için neshin imkânından ve çeşitlerinden bahsetmektedir. Nahçivânî ise neshin, Yüce Allah'ın her zaman farklı olan tecellileri olduğuna işaret etmektedir.

5. el-Bakara 2/114.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ
“*Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların*

⁴⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sabîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasırunnasır (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001-2002), “Hudûd”, 31 (No. 6829); Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 1/559-560.

⁴⁶ Nahçivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, 1/47.

yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir. Böyleleri oralara ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.”

Molla Gürânî, bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: Mescitleri yıkanlar, Hıristiyan Rumlardır; çünkü Aksa mescidini yıkmış ve Tevrat'ı yakmışlardı. Bazılarına göre ayetten kastedilen, Hudeybiye senesinde Hz. Peygamber ve sahabenin Mescid-i Harâm'a girmelerine engel olan Mekke müşrikleridir.⁴⁷

Nahçivânî, herhangi bir mescitten bahsetmemekte ve mescitleri yıkan kişilerin kimlikleri hakkında bir şey söylememektedir. Ancak ibaresinden anlaşıldığı kadarıyla o, ayeti genel kabul etmiştir.⁴⁸ Buna göre herhangi bir mescidi yıkan veya insanların ibadet etmelerine engel olan herkes ayetin kapsamındadır.

Molla Gürânî, alimlerin görüşlerine başvurarak mescitleri yıkan kişilerden kimlerin kastedildiğini belirlemeye çalışmaktadır. Nahçivânî ise ayeti genel kabul ederek ayetin bu eylemde bulunan herkesi kapsamı gerektiğini ifade etmekte ve ayette kullanılan ifadelerin ötesinde herhangi bir işaret arayışına girmemektedir.

6. el-Bakara 2/269.

“يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (Allah), hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiştir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.”

Molla Gürânî; “hikmeti”, kesin bilgi ve kaliteli iş olarak tarif ederken,⁴⁹ Nahçivânî ise, kullara emredilen bütün amellerin sırları olarak tanımlamaktadır.⁵⁰

Bu ayetin tefsirinde de Molla Gürânî ile Nahçivânî'nin anlayış farkları ortaya çıkmaktadır. Zira Molla Gürânî, kullanılan ifadenin ardında bir anlam, işaret arayışına girmezken Nahçivânî ise Yüce Allah'ın bütün emirlerinde sırlar olduğunu söyleyerek yine işârî/tasavvufî bir yorum yapmaktadır.

7. el-Bakara 2/282.

وَأَسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى “Şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkekle iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğeri ona hatırlatması içindir.”

⁴⁷ Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 1/574-575.

⁴⁸ Nahçivânî, *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye*, 1/49.

⁴⁹ Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 1/980.

⁵⁰ Nahçivânî, *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye*, 1/91.

Molla Gürânî, bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: Şâfiî'ye göre kadınların şahadeti, konusu mal olan meselelerde söz konusudur; çünkü kadının şahadeti, sadece bu ayette, borçlanma ayetinde varit olmuştur. Şâfiî'ye göre kadının şahadeti, sadece kadınların vâkıf olduğu konularda da geçerlidir. Öyle durumlarda dört kadının şahadeti geçerli olur. Ebû Hanîfe'ye göre ise kadının şahadeti, had ve kısaslar hariç her konuda geçerlidir. Kadının şahadetinin had ve kısaslarda geçerli olmamasının nedeni, akıl noksanlığından ötürü şahitliğinin şüphe oluşturmastır; çünkü bir hadiste: "Hadleri şüphelerden dolayı savınız."⁵¹ buyrulmuştur.⁵² Molla Gürânî, kadının şahadeti konusunda Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin görüşlerine ve delillerine yer vermekte; ancak kendi görüşünü/tercihini ortaya koymamaktadır.

Nahçivânî ise kadınların şahadetinin sadece konusu mal olan davalarda geçerli olduğunu, had ve kısas konulu meselelerde sahih olmadığını ileri sürmekte ve bunu -Molla Gürânî gibi- kadının akıl ve düşünce yetersizliği iddiasına bağlamaktadır.⁵³ Nahçivânî, kadının şahadetinin konusu mal, had ve kısas olmayan meselelerde geçerli olup olmadığı mevzuunda hiçbir bilgi vermemektedir. Muhtemelen o, Hanefî ve Şâfiîlerin görüşlerini karıştırmış; bilginin bir kısmını Hanefîlerden, bir kısmını Şâfiîlerden almış ve tanımın dışında kalan konuları fark etmemiştir.

Nahçivânî, bu ayetin tefsirinde bâtın bir mana, bir işaret bulmaya çalışmamakta ve Molla Gürânî gibi ayetteki ifadelere bağlı kalarak tefsir yapmakta; ancak mezheplerin görüşlerini karıştırmaktadır. Muhtemelen tasavvufa intisap ettikten sonra kesbî ilimlerin Yüce Allah'la kul arasında perde oluşturduğunu düşünmüş,⁵⁴ bunun için bu ilimlerden uzak kalmaya çalışmış ve bundan dolayı konuyla ilgili görüşlere vakıf olamamıştır.

8. Âl-i İmrân 3/55.

اِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَرْثُوكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ “Hani Allah şöyle buyurmuştu: ‘Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim.’”

Molla Gürânî'ye göre bu ayetteki vefatın anlamı, yerden almak olabilir; çünkü “تَوَفَّيْتُ الْمَالَ” ve “اسْتَوْفَيْتُ الْمَالَ” ifadeleri, malın tamamını aldım anlamına gelir. Vefattan kasıt, uyku da olabilir; çünkü uyku, ölümün kardeşidir. وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ “Gece sizi vefat ettiren de odur.”⁵⁵ ayetinde de vefat,

⁵¹ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 8/57.

⁵² Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 1/1008-1009.

⁵³ Nahçivânî, *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye*, 1/94.

⁵⁴ Nahçivânî, *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye*, 1/209.

⁵⁵ el-En'âm 6/60.

uyku anlamında kullanılmıştır. Ayette takdim-tehir de söz konusu olabilir. Yani “Seni kendi yanıma yükselteceğim, sonra yeryüzüne inip öleceksin.” Yüce Allah, Hz. İsa’nın da her beşer gibi öleceğini vurgulamak için kelimada vefatı öne almıştır. Hz. İsa’nın yedi saat ya da üç gün öldüğü söylenmiştir. Ancak bu bilgi; Ehl-i Kitap’tan nakledilmiştir ve doğru değildir.⁵⁶

Nahçivânî, bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: Benim ilahlığının sana galebe çalmasıyla seni vefat ettirir, ilahlığın izzet makamına ulaşmayı engelleyen insanlığın kirlerinden seni temizler, temiz olmayan insanlık bağlarının karışımlarından arındıktan sonra seni kendi katıma alırım.⁵⁷ Ona göre vefat, izzet makamına ulaşmayı engelleyen insanî özelliklerden arınmak ve ilahi vasıfları bezenmektir.

Molla Gürânî, Hz. İsa’nın vefatı konusunda lafızlardan bir çözüm arayışına girmekte, ayette takdim-tehirin olabileceğini, vefatın yerden kaldırma ve uyku anlamlarına da gelebileceğini ifade ederken Nahçivânî ise ayeti tamamen işârî bir yöntemle ele alarak maddi bir vefattan hiç bahsetmemektedir.

9. en-Nisâ 4/1.

“يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا” *“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan Rabbinize karşı gelmekten sakının.”*

Molla Gürânî, bu ayeti tefsir ederken “نَفْسٍ وَاحِدَةٍ”den kastın Hz. Âdem olduğunu, bütün insanlığın ondan var edildiğini ve eşi Havvâ’nın da onun sol tarafındaki en kısa kaburgasından yaratıldığını ileri sürmektedir.⁵⁸

Nahçivânî; “نَفْسٍ وَاحِدَةٍ”nın, bütün mevcudatı içinde barındıran faal mertebeye tekabül ettiğini; bunun da külli akıl ve yüce kalem diye isimlendirilen hakikat-i Muhammediye olduğunu ileri sürmektedir. Nahçivânî, ayetin “وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا” kısmını ise şöyle tefsir etmektedir: “(Yüce Allah), ince münasebetlerle ilahi isim ve sıfatlar arasında gerçekleşen manevi nikah, hakiki zevac ile başlangıçtan sudur eden ve bütün genel oluşumların feyezana etme kabiliyetine sahip olan külli nefsi yarattı.”⁵⁹

Molla Gürânî, nefis-i vâhidenin Hz. Âdem, zevcin Havvâ olduğunu söylemekte ve İsrâiliyat’a başvurarak Havvâ’nın Hz. Âdem’in kaburgasından yaratıldığını ileri sürmektedir. Kadının eğri

⁵⁶ Gürânî, *Gâyetü’l-emânî*, 1/1120.

⁵⁷ Nahçivânî, *el-Fevâtibu’l-ilâhiyye*, 1/111.

⁵⁸ Gürânî, *Gâyetü’l-emânî*, 2/7.

⁵⁹ Nahçivânî, *el-Fevâtibu’l-ilâhiyye*, 141.

bir kaburgadan yaratıldığına dair hadisler vardır.⁶⁰ Ancak Molla Gürânî'nin Havvâ'nın yaratışıyla ilgili aktardığı bilgi, hadislerde yer almamaktadır. Muhtemelen hadislerde kadının ağır bir kaburgadan yaratıldığının belirtilmesi, Molla Gürânî'nin söz konusu İsrâîlî bilgiyi doğru kabul etmesine neden olmuştur. Nahçivânî ise vahdet-i vücud nazariyesi çerçevesinde bir yorum yapmakta ve nefis-i vâhidenin hakikat-i Muhammediye, zevcin ise ondan sudur eden külli nefis olduğunu iddia etmektedir.

10. en-Nisâ 4/16.

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيهَا مِنْكُمْ فَأْذُوهُمَا “Sizlerden o işi yapanların her ikisini de incitip kınayın.”

Molla Gürânî, bu ayetin zinayla alakalı olduğunu söylemektedir. Ona göre bir önceki ayette⁶¹ sadece kadınların, bu ayette ise hem erkeklerin hem de kadınların zinası konu edinmiştir. Molla Gürânî'nin başkasına atfettiği bir görüşe göre, bir önceki ayet zina, bu ayet ise livâtayla ilgilidir.⁶²

Nahçivânî'ye göre bu ayet, livâtayla ilgilidir. Livâta insanlığın kabul edemeyeceği çok çirkin bir iş olduğu için onun hükmü tayin edilmemiş ve zinaya kıyas edilmesi istenmiştir. Ona göre, bu işi yapan kişiler, bundan vazgeçinceye kadar çok şiddetli bir şekilde azarlanacak ve ta'zîr edileceklerdir.⁶³

Nahçivânî, Molla Gürânî gibi bu ayeti kesbî ilimlerle tefsir etmeye çalışmakta, herhangi bir işaret arayışına girmemektedir. Ancak ayetin zinayla ilgili olma ihtimalinden bahsetmemektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Nahçivânî'nin kesbî ilimlerden uzak durması, bu konudaki görüşleri bilmemesine/hatırlamamasına neden olmuş olabilir.

11. en-Nisâ 4/159.

وَالَّذِينَ يَأْتِيْنَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاَسْتَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوْهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّيَهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يُجْعَلَ لِلّٰهِ لِهِنَّ سَبِيلًا “Kitab ehlinin tamamı, ölümünden önce ona iman edecektir. O, kıyamet günü onların aleyhine şahit olacaktır.”

Molla Gürânî bu ayeti şu şekilde tefsir etmektedir: Ehl-i Kitab'a mensup herkes, ölüm anında Hz. İsa'nın peygamber olduğuna inanacaktır. Ancak ölümü gördüğü için bu iman ona fayda vermeyecektir. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür. Ya da her Ehl-i Kitab, Hz. İsa ölmeden önce ona

⁶⁰ Buhârî, “Enbiyâ”, 1 (No. 3331).

⁶¹ “Zina yapan kadınlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açınca kadar evlerde hapsedin.” (en-Nisâ 4/15).

⁶² Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 2/46.

⁶³ Nahçivânî, *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye*, 1/146.

inanacaktır; çünkü Hz. İsa yeryüzüne indiği zaman İslamiyet'ten başka bir din kabul etmeyeceği için Yahudiler ve Hristiyanlar onun peygamber olduğuna inanacak ve Müslüman olacaklardır.⁶⁴

Nahçivânî ise ayeti şöyle tefsir etmektedir: Kitap verilen ve bu kitaplara muhatap olan herkes, yani Müslüman, Yahudi, Hristiyan ve diğer bütün insanlar Hz. İsa ölmeden önce ona inancaklardır. Bu inanma, Hz. İsa'nın yeryüzüne indiği zaman olacaktır; çünkü o zaman bütün insanlar ona inanacak ve herkes Müslüman olacaktır.⁶⁵

Nahçivânî, Molla Gürânî gibi bu ayeti de lafızlara bağlı kalarak yorumlamaya çalışmakta, ancak onun Molla Gürânî gibi konuya vakıf olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Molla Gürânî konuyla ilgili birçok görüşten, yorumdan bahsederken o sadece bunların bir tanesini zikretmektedir.

12. el-Mâide 5/6.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلُكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ
 “Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı mesh edin ve her iki topuğa kadar ayaklarınızı da.”

Molla Gürânî, bu ayetle ilgili yorumunu şöyle aktarmaktadır: Abdestte ayaklar yıkanacaktır. İmam Şâfiî'ye göre mansûb kıraatte ayakların yıkanması, mecrûr kıraatte ise mest üzerine mesh kastedilmiştir.⁶⁶

Nahçivânî, bu ayeti tamamen vahdeti vücut diliyle tefsir etmektedir. Ancak hem baş hem de ayaklar için “أَمْحُوا” ifadesini kullanmaktadır. İbaresini şöyledir: “وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ”, yani dünyada sizin çalışmanıza, yorulmanıza neden olan kişiliğinizi, benliğinizi siliniz (أَمْحُوا). “وَأَرْجُلُكُمْ”, yani sizi dünyanın güzellik ve lezzetlerine sürükleyen ayaklarınızı da siliniz (أَمْحُوا). “إِلَى الْكَعْبَيْنِ”, bu konuda aşırı hassas olunuz ki Hak'tan başka bir isteyiniz ve arzunuz kalmasın...⁶⁷

Molla Gürânî, Ehl-i sünnet fıkıh mezheplerine bağlı kalarak ayakların yıkanması gerektiğini, “وَأَرْجُلُكُمْ” ifadesinin “وُجُوهَكُمْ”e matuf olduğunu veya ayakların meshinden mest üzerine meshin amaçlandığını söylerken Nahçivânî ise “Başınızı ve ayaklarınızı dünyaya meyletmekten silin.” diyerek tamamen işârî bir yoruma imza atmaktadır.

⁶⁴ Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 2/243-244.

⁶⁵ Nahçivânî, *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye*, 1/177.

⁶⁶ Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 2/286-287.

⁶⁷ Nahçivânî, *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye*, 1/185.

13. el-A'râf 7/22.

“فَدَلَّيْهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفَفَا بِخِصْفَانٍ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ” *Onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar.”*

Molla Gürânî, yakarıda metnini ve mealini verdiğimiz ayeti tefsir ederken bu ayetle Tâhâ 20/121 ayeti arasında görülen çelişki vehmini gidermeye çalışmaktadır. Çünkü birinci ayete göre Hz. Âdem ve Havvâ, ağacı tattıklarında, ikinci ayete göre ise ondan yediklerinde avret yerleri açılmıştır. Molla Gürânî, ağacı tattıklarında avret yerleri kendilerine göründü, yediklerinde ise çıplak kaldılar. Bunun için yemeğin tadına bakmakla değil; ondan yemekle oruç bozulur. Zira yemeğin tadına bakmak, yemek değil; yemenin başlangıcıdır⁶⁸ diyerek söz konusu ayetler arasında çelişkinin olmadığına işaret etmekte ve ayetlerden fikhî bir hüküm istinbât etmeye çalışmaktadır. Molla Gürânî, yasaklı ağacın mahiyetiyle ilgili herhangi bir beyanda bulunmamaktadır.

Nahçivânî ise, bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: Ağacı tattıktan sonra üzerlerinde bulunan takva ve ismet elbiseleri çıkarıldı ve avret yerleri onlara göründü.⁶⁹

Molla Gürenî, Hz. Âdem ve Havvâ'nın çıplak kalmalarını maddi olarak anlamış ve ayeti bu şekilde tefsir etmiştir. Nahçivânî ise ayette kullanılan ifadelerin arkasındaki işaretlere yönelmiş ve bunun manevî bir çıplaklık olduğunu söylemiştir.

14. el-A'râf 7/189-190.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّيْهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَتَتْهُ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْنَا صَالِحًا لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ. فَلَمَّا أَتَيْتُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا أُتِيْتُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ “Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile buşur bulsun diye eşini de ondan var edendir. Eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir ve onu taşır. Ağırlaşınca her ikisi de Rableri Allah’a, ‘Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirsen, elbette şükredenlerden olacağız.’ diye dua ederler. Fakat Allah onlara iyi ve sağlıklı bir çocuk verince de Allah’ın kendilerine verdiği çocuk konusunda ona ortaklar koşarlar. Allah, onların ortak koştukları şeylerden yücedir.”

Molla Gürânî, bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: Şirk koşan Hz. Âdem ve Havvâ değil, soylarıdır. Bu kişiler, onların vesilesiyle dünyaya geldikleri için şirk, Hz. Âdem ve Havvâ’ya nispet edilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî’nin rivayetine göre Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: “Âdem

⁶⁸ Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 2/643.

⁶⁹ Nahçivânî, *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye*, 1/245.

ve Havvâ'nın çocukları yaşamıyordu. Bunun üzerine Şeytan onlara dedi ki: 'Allah katında benim rütbem çok yüksektir. Ben size dua ederim, yeni doğacak çocuğunuz ölmeyecektir. Siz de yeni doğacak çocuğunuzun ismini Abdülhâris (haris Şeytan'ın ismidir.) koyarsınız.' Onlar da yeni doğan bebeklerine bu ismi verdiler."⁷⁰ Âdem ve Havvâ'dan böyle bir şeyin sadır olmaması gerektiği için Allah bunu büyük görmüş ve şirk yakıştırmaması yapmıştır.⁷¹

Nahçivânî: Hz. Âdem ve Havvâ; Şeytan'ın telkiniyle çocuklarına Abdül'uzzâ, Abdülhâris ve Abdülmenât isimlerini koydular. Şirk koşmaları, kasten ve isteyerek olmadığı için Allah onları sadece kınamıştır.⁷²

Molla Gürânî, Hz. Âdem ve Havvâ'nın şirk koşmadıklarını, ayette şirk koşan zürriyetleri kastedildiğini veya şirkin onlara yakışmayan eylem anlamında olduğunu söylerken, Nahçivânî Hz. Âdem ve Havvâ'nın çocuklarının isimlerini koyarken şirk koştuklarını; ancak bunu şirk koşma maksadıyla yapmadıkları için müşrik olmadıklarını belirtmektedir.

15. el-Mâ'ûn 107/4-6.

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ. الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ
“Yaşıklar olsun o ibadet edenlere ki onlar ibadetlerini ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yaparlar.”

Molla Gürânî, bu ayette geçen namaz kılanlardan kastın, namaza hiç ehemmiyet vermeyen, namazlarını kaçırdıklarında hiç rahatsız olmayan kişiler olduğunu söylemektedir.⁷³

Nahçivânî ise, namaz kılanlardan münafıkların kastedildiğini; çünkü inanarak namaz kılandıkları için namazın kendilerine hiçbir fayda vermediğini ifade etmektedir.⁷⁴

Nahçivânî bu ayetlerden herhangi bir işaret bulma arayışına girmemekte, Molla Gürânî gibi rivayet ve dirayet yöntemlerini kullanmakta; ancak ondan farklı bir görüş serdetmektedir.

Sonuç

Molla Gürânî, kesbî ilimlere önem veren ve tasavvufa meyletmeyen bir alimdir. Bunun için ilim tahsil etmeye, talebe yetiştirmeye çalışmış ve herhangi bir tarikata, bir şeyhe intisap etmemiştir.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 33/305; Tirmizî, “Tefsîr”, 8 (No. 3077).

⁷¹ Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 2: 811-813.

⁷² Nahçivânî, *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye*, 1/277.

⁷³ Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 7/1305.

⁷⁴ Nahçivânî, *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye*, 2/533.

Molla Gürânî, *Gâyetü'l-emânî* adlı tefsirini de kesbî ilimler çerçevesinde kaleme almış, lafızların ötesinde bâtın bir mana, bir işaret arayışına girmemiş ve kendisine herhangi bir vehbî bilginin öğretildiğinden bahsetmemiştir. O, rivayet malzemelerine başvurmuş, öğrendiği ilimler vasıtasıyla dirayet metodunu da kullanmıştır.

Nahçivânî ise kesbî ilimleri tahsil etmiş; ancak tasavvufa intisap ettikten sonra bu ilimleri bir kenara bırakmıştır. Bunun için *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye* adlı tefsirini işârî/tasavvufî bir metotla kaleme almış, rivayet ve dirayet yöntemlerine çok az başvurmuştur. Nahçivânî, Kur'an'ı tefsir ederken delillere/kesbî ilimlere dayanmadığını, vehbî bir şekilde kendisine öğretilen bilgileri aktarmaya çalıştığını ifade ederek kendi anlayışına işaret etmiştir.

Çalışmada mezkûr tefsirleri belli bazı ayetler çerçevesinde karşılaştırmaya çalıştık. Bu karşılaştırma sonucunda iki müfessirin bu farklı anlayışlarını tefsirlerine yansıttıklarını müşahade ettik. Molla Gürânî, ayetlerin tefsiri hususunda nakledilen rivayetlere başvurmakta, dil ve İslamî ilimlerle ayetleri anlamaya çalışmakta, bunu da ayetlerdeki ifadelere göre yapmakta, ayetlerdeki ifadelerin ötesinde herhangi bir anlam arayışına girmemektedir. Nahçivânî ise ayetlerdeki ifadeler yerine bu ifadelerin arkasında gizli olduğunu düşündüğü bâtın manalar, işaretler istinbât etmeye gayret göstermektedir. Aslında Nahçivânî'nin tefsir yaptığını söylemek pek mümkün değildir. O ayetleri okurken kalbine doğan manaları, işaretleri serdetmeye çalışmaktadır. Nahçivânî, az da olsa ayetlerdeki ifadelere bağlı kalarak tefsir yapmakta; ancak ele aldığı konuyla ilgili kapsamlı değerlendirmeler yapmamaktadır. Muhtemelen tasavvufa intisap ettikten sonra kesbî ilimleri Yüce Allah'la kul arasında perde olarak telakki etmesi, bu ilimlerden uzak durmasına ve sonuçta tefsir müktesebatı hakkında yeterli bilgiye sahip olmamasına neden olmuştur.

Yeri geldiğinde işaret ettiğimiz gibi Molla Gürânî ile Nahçivânî; kendilerine nimet verilen, gazaba uğrayan ve dalâlete sapan kişiler hakkında farklı yorumlar yapmışlardır. Aynı şekilde yeryüzüne halife olarak gönderilen varlığın mahiyeti ile Allah'a ve ahiret gününe iman ettikleri takdirde cennete girecekleri bildirilen mümin, Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîler hakkında da ayrı mülâhazalar sergilemişlerdir. Öte yandan nesh ve hikmet konusunda da bambaşka tefsirler yapmışlardır. İki müfessirin, mescitleri yıkan ve insanların oralarda ibadet etmelerine engel olan kişilerin kimlikleri; Hz. İsa'nın vefatı; nefis-i vâhide ve eşinin mahiyeti konusunda da birbirinden değişik değerlendirmeleri olmuştur. Molla Gürânî ve Nahçivânî, Abdest ayeti ile el-Mâ'ûn suresinde kendilerinden bahsedilen namaz kılanlar hakkında da farklı tefsirler yapmışlardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, akli ve nakli ilimler konusunda çok büyük bir alim olan Molla Gürânî, Kur'an'ı bu ilimlerle tefsir etmeye çalışmış, zaman zaman kendi görüşünü belirtmekten ve

beğenmediği görüşleri tenkit etmekten geri durmamıştır. Nahçivânî'nin akli ve nakli ilimleri Yüce Allah'la kul arasında perde olarak görmesi ve bu ilimlerden uzak durması, onun eserinde ilmî tefsirlerin az ve yetersiz olmasına, işârî/tasavvufî yorumların ağırlık kazanmasına neden olmuştur.

Kaynakça

- Abbas, Fazl Hasan. *et-Tefsîr esâsiyyâtühû ve'tticâhâtüh*. 3 Cilt. Amman: Dârü'n-Nefâis, 2016.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâût vd. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsîr Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Yayınları, 2. Basım, 1998.
- Ay, Mahmut. "Molla Gürânî'nin Gâyetü'l-Emânî'si". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 303-336.
- Aydar, Hidayet. *Tarih Perspektifinden Örnek Tefsir Metinleri 2*. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2014.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hedyyetü'l-'ârifîn, Esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sabîbu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır-un-nasır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001-2002.
- Demir, Ziya. *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2006.
- Doğan, İshak. *Osmanlı Müfessirleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Ekinci, Kutbettin. "Kâdî Beyzâvî ve Zemahşerî'nin Fâtiha ve Bakara Sûrelerindeki Yorumlarına Molla Gürânî'nin Tenkitleri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018), 317-346.
- Fureyh, Hamid b. Yakub. "Mukaddime". *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîlâmi'r-rabbânî*. mlf. Ahmed b. İsmail el-Gûrânî. 1/5-82. Riyad: Dârü'l-Hidâre, 2018.
- Göksu, Mehmet Mustafa. *Molla Gürânî'nin "Gâyetü'l-Emânî" İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm-Nas Sureleri Arası)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Gûrânî, Ahmed b. İsmail. *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîlâmi'r-rabbânî*. thk. Hamid b. Yakub el-Fureyh vd. 7 Cilt. Riyad: Dârü'l-Hidâre, 2018.
- İbn Hacer el-'Askânî, Ahmed b. Ali. *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr*. thk. Hasan Habeşî. 4 Cilt. b.y.: Lecnetü İhyâ'î't-Türâsi'l-İslamî, 1969.

- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 2. Basım, 1999.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim. *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1980.
- Kâtîp Çelebi (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah. *Sülemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnâût. 6 Cilt. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2010.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Keleş, Kübra Özdemir. "Türk Tefsir Ekolünde Münâsebet İlmi: Ni'metullah Nahcivânî Örneği". *Osmanlı Döneminde Tefsir*. ed. Hidayet Aydar vd. 1/293-312. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.
- Kurt, Yaşar. *Ni'metullah Nahcivânî ve Tasavvufî Tefsîri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin. *Letâ'ifü'l-işârât*. thk. İbrahim el-Besyûnî. 3 Cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 3. Basım, 2000.
- M. Hüseyin ez-Zehebî. *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Musakhanov, Orkhan. *Ni'metullah Nahcivânî'nin Hidâyetü'l-ihvân'ı (Metin, Tercüme ve İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Nahcivânî, Nimetullah b. Mahmud. *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye*. 2 Cilt. b.y.: Dâru Rikâbî, 1999.
- Öztürk, Mustafa. *Osmanlı Tefsir Mirası*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dav'ü'l-lami' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 6 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hayât, ts.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *eş-Şekâ'ku'n-Nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Turan, Abdülbaki. "Baba Ni'metullah Nahcivânî ve 'el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye' İsimli Tefsiri". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1985), 61-76.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Molla Gürânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/248-250. Ankara: TDV Yayınları, 2005.

